

שמוליק פרידמן בן-שלום

אמת אחת במשנת הראי"ה?

- א. מבוא
- ב. התפיסות השונות בימינו ביחס לאמת
- ג. נקודת מוצא לדיון: חובת בירור האמת
- ד. המטרה הכוללת וסולם ערכים ראוי כתנאי לשלמות
- ה. המטרה הכוללת: דבקות במידותיו של הקב"ה
- ו. תרבות המחלוקת והמטרה הכוללת
- ז. תפיסת עולם רציונלית כתנאי להשגת האמת
- ח. המהפכה הגדולה: תורת ארץ ישראל – תיקון ההשקפות והמידות
- ט. ללא בירור האמת מן השקר – הכול שקר
- י. תורת חוץ לארץ – סכנה לענייני הכלל
- יא. מקומם של הפרטים בלימוד
- יב. סיכום

***

א. מבוא

מאז השתלטות הדתות המונותאיסטיות על מרחבי העולם העתיק באירופה, הפך מושג "האמת האחת" למושג חשוב ומוביל בתרבות המערבית. הרצון להפיץ ולהוכיח את "האמת האחת" הזו שימש לא אחת כגורם מכריע במלחמות עקובות מדם בין דתות ובין זרמים שונים בקרב הדתות המונותאיסטיות. בתרבות המודרנית המצב שונה בתכלית, והיום יש בלבול גדול ביחס למושג החשוב הזה. הגישה הפוסט-מודרנית, המשתלטת על חלקים נרחבים של העולם המודרני, מאיימת לבטלו כליל. עדיין, על אף כל הבלבולים, מושג האמת הוא אחד המושגים המדוברים ביותר בשפה שלנו, ויש לו השלכות על כל מערכות חיינו.

הדוגמה הבולטת ביותר למרכזיותו של המושג בימינו מתבטאת במאבקים בין פרטים, בין קבוצות ובין עמים. לא צריך להתאמץ כדי להראות כי הסכסוכים הלאומיים והדתיים נובעים בבסיסם מוויכוח על האמת: המאבק "למי שייכת פיסת הקרקע הקטנה הזו בין הירדן לים התיכון"; השאלה מי צודק יותר – הסונים או השיעים, בתימן, בסוריה ובעולם המוסלמי בכלל; ההיפרדות לקבוצות בתוך העם שלנו: בין הציבור הדתי-הלאומי לחרדי; בתוך הציבור החרדי עצמו, בין הליטאים לחסידים; בין החרד"לים לדתיים-הלאומיים וכן הלאה. מערכות הבחירות מבליטות את המאבקים על האמת, מאבקים המלווים באמוציות רבות בין הציבורים השונים בחברה הישראלית.

ככל שהציבור ערכי יותר או דתי יותר, כך ההתפלגויות וההתפצלויות סביב "האמת" הן קיצוניות יותר, הן ברמת ההיפרדות לקבוצות ולתתי-קבוצות והן בעוצמת ביטוי הפילוג (זכורה

למשל ההתפלגות בין הקיבוץ המאוחד לאיחוד הקיבוצים, על המקף המחבר בין הציונות לסוציאליזם). ככל שהציבור הוא ערכי או דתי פחות, המאבקים החברתיים הם בדרך כלל על שליטה, נוחות, כבוד וכסף. המציאות העצובה היא שהחברה האנושית עסוקה במאבקים תמידיים על כבוד, כסף, שליטה וגם על "האמת".

עם כל מרכזיותה של האמת בשיח ובמציאות, אין כמעט עיסוק משמעותי בבירור יסודותיו ועקרונותיו של המושג החשוב הזה, לא במערכת החינוך ולא בשום מערכת מקבילה אחרת כמו העיתונות, האקדמיה, הספרות וכדומה. לתפיסתנו, בתרבות היהודית יש למושג "האמת האחת" מקום של כבוד בראש סולם הערכים. המונותיאזם – האמונה באמת אחת של איל אחד – הוא להבנתנו אולי המהפכה התרבותית הגדולה ביותר, מהפכה אשר קידמה את העולם מבחינה מוסרית ואנושית. מהותה של מהפכה זו היא שלילת התפיסה האלילית, המאמינה בריבוי אלים ואמיתות. התפיסה היהודית מדגישה שיש אמת אחת, חדה ומחייבת, שלפיה יש איל אחד השולט על כל העולם לבדו. זהו איל קנא, שלא סובל שום אל או אמת אחרת זולתו. לפי התפיסה היהודית, כל הודאה בקיומו של אל אחר אפילו במחשבה, היא כפירה באמת זו ובתורה כולה. בהתאם לתפיסה זו אפשר להבין ביטויים חשובים רבים המלמדים על מרכזיותו של מושג האמת ביהדות, כגון: "חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת",¹ הכינוי של התורה כ"תורת אמת"² והעמדת הפסוק "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד"³ כאחד הפסוקים החשובים ביותר בתרבות היהדות, שבלי להתכוון בו ולקבלו עלינו בכל יום אנחנו לא יכולים לעמוד לתפילה.

ב. התפיסות השונות בימינו ביחס לאמת

בעולם המערבי שבו אנו חיים יש לרוב שתי גישות קוטביות ביחס לשאלה האם יש אמת אחת. הגישה הראשונה טוענת שאין אמת אחת אלא ריבוי אמיתות (הגישה הפלורליסטית), או לחילופין אין אמת בכלל (הגישה הפוסט־מודרנית). בכל מקרה, אין משמעות גדולה למושג האמת לפי שתי הוורסיות הללו, ובוודאי הן לא מחייבות אותנו לשום מעשה או השקפת עולם מסוימת. לכן, על פי שתי הגישות גם יחד אין טעם לבירור האמת. נראה שגישות אלו נשלטות ומובלות בתוך העולם החילוני לגווניו, אבל הן חודרות עמוק מאוד גם לעולם הדתי לגווניו בצורות שונות, כמו השפעות רבות אחרות של התרבות המודרנית.

גישה אחרת, המובלת בדרך כלל על ידי העולם החרדי, טוענת שיש אמת אחת ברורה וחדה, וכל מה שלא תואם לאמת הזו הוא שקר שיש להילחם בו ולהוציאו מחוץ למחנה. נראה בפשטות שזו הגישה היהודית שהוזכרה לעיל, המדברת על אמת אחת חדה וברורה. הבעיה של גישה זוהי היא שאין בה שום יישום של הצורך בבירור של הדרך להגיע אל אותה אמת גדולה. הדרך אל האמת, על פי גישה זו, היא בעזרת "גדול הדור" או "הרבי", שתפקידנו לשאול אותו מה האמת ומה עלינו לעשות ואיך לנהוג כדי ללכת בדרך התורה, דרך האמת. מכאן כמובן נובעים כל הפיצולים שהזכרנו לעיל בין הציבורים הדתיים השונים, הדוגלים באמת האחת, אבל לא רואים צורך בבירור או אימות של אותה אמת לאור המקורות.

למרות המקור החרדי של גישה זו, גם היא חודרת עמוק מאוד לציבור שלנו, בעיקר לחלקים התורניים שלו. התרשמותי האישית היא, שכאשר רוצים לחזק את הגישה החרדית־חרד"לית

¹ בבלי, שבת נה ע"א.

² מתוך ברכת התורה שלאחר הקריאה, ראו מלאכי ב, ו; מסכת סופרים, יג, ו.

³ דברים ו, ד.

מסתמכים בדרך כלל על הרמב"ם, ההוגה שייסד את מושג עיקרי האמונה המחייבים, ואילו כאשר מבקשים להביא סעד לטענה שאין סתירה בין יהדות לפלורליזם מסתמכים פעמים רבות על גישתו של הרב קוק, שלכאורה הצליח להכיל גוונים רבים ומנוגדים בתורתו ובחיו, וממילא כנראה החזיק בסוג של גישה פלורליסטית.

ג. נקודת מוצא לדיון: חובת בירור האמת

ברצוני לטעון כי הדעות השונות בדבר ריבוי אמיתות ביהדות, או בדבר אמת אחת המושגת רק בשכלו של הרב, הורתם בטעות יסודית. הגישות השונות בנושא זה אינן תוצאה של לימוד עיוני מעמיק בשאלה "האם יש ביהדות ריבוי אמיתות שונות או אמת אחת", או דיון בשאלה "כיצד מגיעים לאותה אמת?".

לימוד העיון בעולם הישיבות אינו עוסק באופן מעמיק בנושאים מהותיים אלו. עיקר עיסוקו הוא רק בסוגיות העוסקות בחילוקים הקטנים של סברות האמוראים בנושאים כמו "השור שנגח את הפרה", או "האם הפה שאסר הוא מדין מיגו או מדין מיוחד".

כאשר אין לימוד עיוני מעמיק ונוקב בשאלות מהותיות, התלמידים במוסדות ובזרמים השונים אומנם יגיעו לדעות שונות ומגוונות בשאלות המהותיות, אבל זאת לא בעקבות בירור שכלי מעמיק אלא בעקבות "הַעֲרָר" או "הדוגמה" השלטת ב"רחוב" של אותו מוסד.

על פי הבנתי, שתי סיבות עיקריות גורמות לכך. הראשונה היא סיבה רגשית פשוטה. האדם הוא יצור חברתי, וככזה אחד הפחדים הגדולים ביותר שלו הוא לצאת נגד החברה שאליה הוא משתייך, בעיקר בנושאים המהותיים והזהותיים שעומדים בבסיס אותה חברה. במקרה שהוא בכל זאת יעז לחשוב אחרת, הסנקציות החברתיות שתופעלנה נגדו תהיינה קשות ביותר, ובדרך כלל הוא יחזור מהר מאוד "הביתה", אל הזרם.

הסיבה השנייה מעט יותר מורכבת והיא מוכרת בשם "דיסוננס קוגניטיבי". לפי הבנה פסיכולוגית עמוקה זו, אחד המניעים החשובים ביותר של האדם הוא הצורך לשמור על כבודו העצמי ועל זהותו. אחד מבסיסי הזהות של האדם הוא ההגדרה העצמית שלו כיצור בעל תבונה, ולכן הוא אינו יכול להיות בלי דעה מוצקה וברורה בנושאים שבונים את זהותו, דהיינו הנושאים המהותיים בעולם הדעות והאמונות. לכן המוטיבציה המרכזית של כל אדם תהיה להישאר צודק בעיניו בנושאים החשובים ולא לערער את עצמו על ידי חיפוש של הצדק ושל האמת. חשוב להדגיש בהקשר זה שתהליך "הדיסוננס הקוגניטיבי" מתרחש פעמים רבות בתת-מודע שלנו; לכן קשה מאוד להתמודד איתו, ומכאן כוחו הגדול בתהליך שימור הכבוד והזהות שלנו.

מכאן המסקנה המתבקשת, שבלי לימוד שכלי מעמיק שעיקרו מחויבות לחיפוש האמת, באופן מודע וכן באופן תת-מודע, האדם יעשה כל שביכולתו כדי לאמץ את דעות החברה שבה הוא חי. הנוחות הנפשית והחברתית תנצח. האדם (הדתי בהקשר שלנו) יעשה הכול כדי שיוכל להצדיק את עצמו ואת זהותו ולשמור על כבודו החברתי והעצמי. פעמים רבות הוא ינסה לבסס את הדעות הללו בעזרת קריאת מאמרים של רבנים מהזרם שלו. אבל מכיוון שהמטרה המרכזית היא שמירה על זהותו והצדקתה, ומכיוון שהדרך היא באמצעות קריאה ולא באמצעות לימוד עיוני ועימות רציני בין הדעות השונות, הוא בהכרח יגיע למסקנה המקובלת בזרם שלו.

כדי להדגים את החשיבות העצומה של בירור האמת וההשלכות הגדולות שלה על כל תחומי חיינו, אציין דוגמה אחת: היחס למדינת ישראל בציבורים הדתיים השונים. כידוע, הציונות הדתית מתייחסת למדינה כ"אתחלתא דגאולה"; ואילו העולם החרדי לא הגיע לאותה "אמת", ולעיתים גם הגיע ל"אמת" הפוכה – שמדינת ישראל היא למעשה "מעשה שטן". העובדה הפשוטה היא,

שמי שלומד בישיבה ציונית דתית ימשיך לדבוק ב"אמת" האחת (אתחלתא דגאולה), ומי שלומד בישיבה חרדית ימשיך לדבוק ב"אמת" האחרת, ההפוכה, אף שכאמור הסוגיות הקלאסיות הנלמדות בעיון בישיבות מהזרמים השונים הן אותן סוגיות בדיוק. המסקנות שהלומדים השונים יסיקו מן הסוגיות הנלמדות בישיבתם תהיינה כנראה דומות, אלא שהן פשוט לא עוסקות בנושאים הקשורים לסוגיית "אתחלתא דגאולה" או מדינת ישראל. מובן שהבדל "קטן" זה בתפיסת האמת ביחס למדינה ישפיע אחר כך בצורה נרחבת על המעשים והרצונות של הציבורים השונים, בנושאים כמו השירות בצבא, הקשר עם הציבור החילוני, היחס למדינה ולמוסדותיה (כנסת וממשלה), דרישות קואליציוניות וכיוצא באלו.

מכאן ואילך נמשיך וננסה לשרטט את עמדת הרב קוק בנושא לימוד התורה ותפיסת העולם האמורה לנבוע ממנו. בנושאים אלו מביע הרב את דעתו ביחס לאמת האחת. להלן נעיין בדברי הרב ונראה שלתפיסתו אכן צריך לשנות באופן דרסטי את שיטת לימוד התורה ודרך בירור האמת, אמת שהיא המטרה הכוללת העומדת בראש סולם הערכים של האדם. לימוד התורה הזה אמור כמובן להשפיע על כל המעשים ועל כל הרצונות של האדם ולכוונם למטרה הכוללת. לדעתו, כל תפיסה אחרת אינה לגיטימית, זאת מפני שהיא גורמת לנו להמשיך לפעול ולהיות מכוונים בידי יצרנו, וגרוע מכך, משום שהיא מביאה לסכנה הגדולה שנעמיד בראש סולם הערכים שלנו מטרה כוזבת שתוביל אותנו לאבדון במקום לשלמות. הגדרה זו נוגדת כמובן לחלוטין את התפיסות הפלורליסטית והפוסט-מודרנית שהזכרנו בראש המאמר.

ד. המטרה הכוללת וסולם ערכים ראוי כתנאי לשלמות

במאמרו על הציצית (בסידור עולת ראייה) מתווה הרב קוק את הדרך אל השלמות ומחדד את החשיבות העצומה של בירור האמת:

שלמות האדם תלויה במה שתהיה לו מטרה כוללת לכל רצונותיו ופעולותיו בחיים. על פי תעודה נכבדת זו בבירורה השכלי, ילכו כל רגשי לבבו ושאיפותיו ויסדר כל מעשיו לתכליתם. לעומת זה כאשר יִאָבֵד דרך, ותבטל מדעתו המטרה הכוללת, אז ההרגשות הנפשיות תחת היותן פועלות לטוב תכליתן, עולות הן בתוהו ופועלות רק לפי ההתעוררות החומרית, בלא תעודה תכליתית כי אם נעימות החוש והשעה.⁴

הרב משרטט בדבריו את הדרך להתקדם אל השלמות. לשיטתו, רק לימוד תורה שמברר כל הזמן את המטרה הכוללת האחת, וכיצד מטרה זו משפיעה על כל המעשים ועל כל הרצונות שלו, יכול להוביל אל השלמות. והיה ותורה כזו לא תילמד, יישאר האדם עם המניעים של היצרים והתאוות שאיתם נולד, שהם הגורמים לכל חטאות האדם. הרב קוק אינו מסתפק בדברים הקשים הללו ומחריף את דבריו בהמשך:

וכאשר נפש האדם תבחל להיות כאונייה מטורפת, בלא שום כיוון מטרה, ימצא לו בדמיונו מטרה כוזבת המביאה אותו לאבדון, שהיא פונה לא לתכלית שלמותו ורוממותו כי אם להשפלתו וירידתו ממרום ערכו.

⁴ סדר תפלה עם פירוש עולת ראייה, ירושלים תשע"ה (להלן: עולת ראייה), א, פרשת ציצית, עמ' רנו.

לדעת הרב, רוב בני האדם אינם יכולים לחיות עם ההכרה שהם מונעים כמו בעלי החיים רק על ידי יצריהם ודחפיהם. לכן אדם אשר לא עבר את כל התהליך השכלי של בירור המטרה הכוללת האמיתית, בהכרח יציב לעצמו בראש סולם הערכים מטרה כוזבת, אשר סופה להביאו לאבדון. הרב מוסיף ומשווה בין אדם כזה, הנשאר עם המניעים של "נעימות החוש והשעה", לבין תפיסת הנצרות (המינות) "שמסירה מליבות האדם כל מטרה וכל תכלית מוסרית נעלה". את האדם "הערכי" או "הדתי" יותר, השם לעצמו מטרה ערכית כוזבת, הוא משווה לעובדי עבודה זרה: "אבל כשתקוץ הנפש בהרגישה בחיים בלא מטרה ריקניות נוראה... אחרי התרחקה מאור האמת ואָבְדָה אור דעתה, תבקש לה מטרה בבורות נשברים של הרהורי עבודה זרה...".

לסיכום, הרב קוק מציב בדבריו החידים והנוקבים רף ברור וגבוה מאוד. הדרך היחידה להתקדם אל השלמות היא באמצעות לימוד תורה שמחפש ומברר כל הזמן את המטרה הכוללת של כל המצוות. לימוד תורה כזה יוביל את האדם לבניית סולם ערכים, שבראשו מטרה ברורה ואמיתית שתשפיע על כל המעשים והרצונות שלו ועל סדרם הנכון בסולם הערכים. לולא לימוד כזה האדם ימשיך להיות מונע על ידי הדחפים היצריים שאיתם נולד, וממילא ימשיך לחטוא. אם הוא אדם ערכי או דתי אך לא יעסוק בלימוד שכל עניינו הוא בירור המטרה הכוללת והשפעתה, הוא אומנם עלול להעמיד מטרה עיקרית בראש סולם הערכים שלו, אך היא בהכרח תהיה מטרה כוזבת. מטרה כוזבת זו תשפיע על כל מעשיו ורצונותיו לכיוונים מוטעים ובכך תוביל אותו לאבדון.

ה. המטרה הכוללת: דבקות במידותיו של הקב"ה

בשלב זה מגיע הרב קוק להגדיר את טיבה של המטרה הכוללת: "כיוון עליון זה הוא שכללהו חכמינו באומרים 'כל מעשיך יהיו לשם שמיים' (משנה אבות, ב, יב)".

מדברים אלו אפשר להבין שהמטרה הכוללת היא בגדר עיקרון מופשט המכונה "לשם שמיים", אשר מטבעו מאפשר את התפיסה הרגילה והפלורליסטית; כל דרך לימוד או תפיסת עולם, אשר מובילות למעשים שנעשים "לשם שמיים", על פי ההבנה הסובייקטיבית של הלומד ולא על פי קריטריון אובייקטיבי, הן לגיטימיות, כי בכך הן משיגות את אותה מטרה כוללת של "לשם שמיים".

להבנת, ברור שזו אינה כוונתו של הרב קוק, מכיוון שזה סותר את הגדרותיו הבסיסיות שהבאנו לעיל ביחס לחשיבות לימוד התורה המהותי, זה אשר מכונן אותנו למטרה כוללת אחת, וביחס לתוצאות ההרסניות של לימוד תורה שאינו מוביל לאותה מטרה. דרישת הרב היא שכל המעשים וכל הרצונות של האדם יושפעו ויובלו על ידי המטרה הכוללת, המוגדרת באמצעות המושג "לשם שמיים", ולא על ידי מניעים אחרים כמו יצרים או מטרה ערכית כוזבת (המושג "כיוון" מופיע שש פעמים במאמר קצר זה של הרב קוק). אין זו הסתפקות בכך שרק הרצונות המובילים לעבר כניסה לבית המדרש יקיימו את התנאי. כאמור, על פי תפיסת הרב, הבירור השכלי התמידי של המטרה הכוללת אמור להשפיע באופן מחייב על כל המעשים ועל כל הרגשות והשאיפות של האדם. לא ייתכן שתפיסה כה רחבה ומטושטשת של "העיקר לשם שמיים" בכל בתי המדרש, השונים כל כך בתפיסת עולמם, תחייב בירור ושינוי כל כך עמוקים וממוקדים. לכן עלינו להבין שהרב קוק מתכוון בדברים אלו למשמעות אחרת.

מי שעוסק בחינוך עצמי ובחינוך אחרים יודע שלימוד תורה הוא משימה מסובכת וקשה, ושלימוד תורה המוביל להפנמה וליישום הערכים הנלמדים הוא משימה קשה הרבה יותר. מעבר לכך, לימוד תורה כזה שיוביל את האדם לשינוי הרצון בצורה משמעותית כל כך, כמתואר במאמר

זה, היא משימה קשה עשרות מונים וכמעט בלתי אפשרית. בגישה הפלורליסטית, הדוגלת בריבוי אמיתות ובלגיטימציה כמעט לכל הדעות, לא ניתן לצפות לשינוי רצון משמעותי ונרחב, משום שאין דרישה למחויבות, ולכן ניתן להישאר עם "נצימות החוש והשעה".

עניין חשוב זה ביחס לתכלית הגדולה של האדם עולה בדברי הרב במקומות נוספים. בביאורו לברכת "שים שלום"⁵ הרב עוסק בנושא התכלית הנשגבת וקישור כל חלקי הבריאה לתכלית אחת באמצעות לימוד התורה. על פי הגדרתו שם, יש תכלית אחת לכל הבריאה והיא להגיע לאהבת ה' ולדבקות בו. דבקות בה', לפי ביאור הרב, צריכה להוביל את האדם למטרה הכוללת שהיא "להידמות לו יתברך וללכת בדרכיו". הידמות לה' היא מדרגה של "רצון של אהבת חסד, עד שירצו מצד כוח החסד כמו הבורא יתברך להיטיב, לברוא עלמא". הדבקות בהשם צריכה להוביל את האדם להזדהות כל כך גדולה עם הבורא ומידותיו, עד שכל רצוננו יהיה רק להיטיב כמוהו לכל הבריות, ואף להגיע כמעט למדרגה של רצון ויכולת "לברוא עולם".

בהמשך מספק הרב קוק מדד להתקדמות אל אותה מדרגה נעלה של דבקות: לפיכך כל מה שמתגברת יותר בלב האדם אהבת חסד ורצון ההטבה לכלל ולפרט, הוא יותר קרוב אל הקב"ה.⁶

הדברים דומים באופן מאלף לדברי הבעש"ט בעניין זה, שטען כי אהבת ישראל היא אהבת ה', שהרי ישראל הם בניו של מקום, והאוהב את האב אוהב את בנו.⁷ יש לשים לב שלא מדובר כאן במצוות שבין אדם למקום, כמו תפילה, תפילין, אמירת תהילים וכדומה, שביאו את האדם לאהבת ה', אלא בעיסוק מעשי באהבת ישראל. זוהי גם מסקנתו של הרב קוק, אשר מוסיף בסוף דבריו על "שים שלום" – "אשר על כן 'ואהבת לרעך כמוך' היא ממש כל התורה כולה".⁸ קביעה חשובה זו שמצוות "ואהבת לרעך כמוך" היא המטרה הכוללת של כל התורה דורשת הבהרה. נעניין במקור נוסף העוסק בתכלית האחת של עובד השם האמיתי:

יסוד ברכת כוהנים, ועימה שתהיה בנשיאת כפיים, מורה שתכלית העבודה שראוין[ה] להיות מצוירת ושמורה בלב עובד ה' האמיתי היא טובת הכלל ואושרו. הברכה (- של הכוהנים) תורה דעת, שאהבת הכלל ממלאת את כל לבבו של הכוהן המיוחד לעבודת ה' יתברך ועסק תורתנו הקדושה ונשיאת הכפיים תורה, שגם כל פעולותיו מוקדשות הנה לטובת והצלחת הכלל.⁹

בפסקה זו מבהיר הרב מהי אותה תכלית רצויה, שאותה עובד השם האמיתי נדרש לצייר ולשמור בליבו (בדעתו), ומה הם המעשים שאותם עובד השם האמיתי צריך לעשות כדי לממש את אותה התכלית. "טובת הכלל ואושרו" היא התכלית והיא המטרה הכוללת שעובד השם האמיתי צריך

⁵ עולת ראייה, א, ברכת "שים שלום", ד"ה "ברכנו אבינו", עמ' רצב-רצד.

⁶ שם, עמ' רצג.

⁷ "מקובל רבי מפי רבי: בזמן המחלוקת הידועה סיפרו החסידים לאדמו"ר הזקן את גודל הייסורים שסובלים מפשוטי המתנגדים. ענה הרבי: הסבא – כך היה הרבי קורא לבעל שם טוב – מאוד אהב את היהודים הפשוטים. בימים הראשונים שהייתי במעזריטש, הרבי – הרב המגיד – אמר: מרגלא בפומיה של הרבי – הבעל שם טוב – אהבת ישראל היא אהבת המקום, 'בנים אתם לה' אלקיכם' (דברים יד, א), האוהב את האב אוהב את הבנים" (רבי י"י שניאורסאהן, היום יום ... : קובץ פתגמים ומנהגים מסודרים לימות השנה, כפר חב"ד תשס"ח, עמ' פא).

⁸ ממש כפי שכותב הרב י"ל אשלג, בספרו: מתן תורה: מוקדש להפצת ידיעות מקוריות של נשמת היהדות, הדת וחכמת הקבלה בין שדרות העם, ירושלים תשנ"ה, מאמר 'מתן תורה'.

⁹ עין איה: על אגדות חז"ל שבעין יעקב, ברכות, א, ירושלים תשנ"ה, פרק ה, פסקה עד, עמ' 149.

לצייר בליבו, ומעשיו צריכים להיעשות באופן ש"כל פעולותיו מוקדשות הנה לטובת והצלחת הכלל".

אלא שהרב אינו מסתפק באמירה כללית זו והוא ממשיך ומרחיב את העניין:

וצריך עם זה לדעת... שאין אהבת ה' נקנית באדם כי אם שילמד עצמו לאהבת כל פרט, על כן ואהבת לרעך כמוך הוא יסוד תורתנו הקדושה ואידך פירושא...¹⁰

ובכן, בדברים אלו מגדיר הרב קוק את מצוות "ואהבת לרעך כמוך" הן כיסוד כל המצוות והן כמטרה הכוללת של כל המצוות. חשוב לשים לב למהלך המהפכני שעושה כאן הרב קוק. הרב לוקח כאן שתי אמרות מכוונות של שני תנאים ענקי רוח: קביעתו של הלל הזקן לגר שביקש ממנו ללמדו את כל התורה כולה על רגל אחת: "דעלך סני, לחברך לא תעביד (מה ששנוא עליך, לחברך לא תעשה), זוהי כל התורה כולה, ואידך פירושה הוא, זיל גמור (וכל השאר הוא פירושה של מצווה זו, לך ולמד)"¹¹; ודברי ר' עקיבא המפורסמים: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), זה כלל גדול בתורה¹² – ומחברן לאמירה אחת מדהימה.

פשוט הוא, שדרישתו של רבי עקיבא לקיים את הכלל הגדול של התורה "ואהבת לרעך כמוך", היא דרישה גבוהה הרבה יותר מהדרישה של הלל, לקיים את הכלל של "מה ששנוא עליך – לחברך לא תעשה". הלל עוסק ב"סור מרע", ואילו רבי עקיבא עוסק ב"עשה טוב". אבל בניגוד להלל, רבי עקיבא אינו מגדיר את המצווה הזו כ"כל התורה" ואינו מעמיד את שאר המצוות כפירוש של המצווה החשובה הזו וכדבר שעלינו להשקיע וללמוד את כל התורה כאמצעי שיעזור לנו להתקדם לידיעתה, הפנמתה ויישומה של המצווה החשובה הזו שעומדת בראש סולם הערכים. הרב לוקח את הצד החמור מכל אחת מקביעות התנאים לגבי מצווה זו, ומחבר אותן לאמירה שמצוות "ואהבת לרעך כמוך" זו כל התורה כולה, ואילו שאר כל מצוות התורה הן הפירוש והדרך לממש את המצווה, אשר היא גם תכלית כל התורה כולה.

לסיכום, לפי דברי הרב קוק, המטרה הכוללת של כל התורה היא, שכל מעשינו וכל כוונותינו יהיו "לשם שמיים" במובן זה שכל המניעים שלנו יהיו לשם המטרה הכוללת. זאת כנגד האלטרנטיבה של חיים המונעים מנעימות החוש והשעה. "לשם שמיים" פירושו דבקות בה', כלומר דבקות במידותיו (רחום, חנון, גומל חסדים), ולא דבקות במילותיו. הדבקות במידותיו של הקב"ה מתרחשת דרך קיום המצווה החשובה ביותר בתורה, שהיא גם תכלית כל התורה – "ואהבת לרעך כמוך אני ה'", כששיאה של מצווה חשובה זו הוא לשאוף כל הזמן לרצות את טובת הכלל ואושרו. העמדת טובת הכלל ואושרו בראש סולם הערכים שלנו, ממעל למצוות אחרות חשובות מאוד, מנוגדת לא פעם לתפיסות המצויות בחברות דתיות שונות (שלא למדו תורה שתכליתה לברר מהי המטרה הכוללת), אשר מעמידות בראש סולם הערכים שלהם מצוות מסוימות מתוך כלל המצוות, כמו שמירת שבת, לימוד תורה, צניעות, יישוב ארץ ישראל וכדומה.

¹⁰ שם.

¹¹ בבלי, שבת לא ע"א.

¹² ספרא, קדושים, ב, ד; ירושלמי נדרים, ט, א (מא ע"ג).

1. תרבות המחלוקת והמטרה הכוללת

ההכרזה על אמת אחת ברורה מעוררת את שאלת קיומן של המחלוקות הרבות ביהדות. בגלל קוצר היריעה, לא אוכל להתייחס באריכות לסוגיה זו.¹³

בכתבי הרב קוק יש מקורות רבים אשר מחזקים את הטענה שריבוי המחלוקות ביהדות הוא תופעה מבורכת, ושכלל דעות החכמים החולקים זה על זה יש מקום של כבוד ביהדות, והם הם שמרבים שלום בעולם. אמירות אלו לכאורה לא עולות בקנה אחד עם טענת האמת האחת, והן לא פעם חלק מהמקורות שמסתמכים עליהם אלה המבקשים לטעון שהרב קוק היה פלורליסט. בפירושו המפורסם לדברי הגמרא החותמים את מסכת ברכות, "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם",¹⁴ נראה כי אכן הרב מציג תפיסה פלורליסטית למדי.

יש טועים שחושבים שהשלום העולמי לא ייבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות. אם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחוכמה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי תואר של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא, שיתראו כל הצדדים וכל השיטות שיש בחוכמה, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל דבר לפי ערכו מקומו ועניינו... על כן תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, מה שהם מרחיבים, מבארים ומיילדים דברי חוכמה חדשים בפנים מְפִינים שונים, שיש בהם ריבוי לחילוק עניינים, בזה הם מרבים שלום... שכולם, גם ההפכים בדרכיהם ושיטותיהם כפי הנראה... בכל אחד מהמה יש צד שתתגלה על ידו ידיעת ה' ואור האמת.¹⁵

נראה כי פסקה זו סותרת לחלוטין את כל מה שכתבנו לעיל בעניין מציאות של אמת אחת ומחזקת מאוד את התפיסה הפלורליסטית הדוגלת ב"אלו ואלו דברי אלוקים חיים". אך קריאה בעיון של כל ההקשר ולא רק של חלקים ממנו, ואף עיון מדוקדק בקטע זה בלבד, מלמדת כי באמת אין סתירה בין אמירה זו לבין המאמרים הקודמים המדגישים את החשיבות העצומה של בירור האמת האחת, וייתכן שאף להפך. להבנתי, מקורות אלו מבהירים יותר לעומק עד כמה רעיון האמת האחת הוא עמוק ונרחב, וממילא כשדבקים בו, ניתן (ואף רצוי) למצוא את הדרכים השונות והמגוונות אשר מובילות, בסופו של דבר, לאותה אמת אחת ולאותה מטרה כוללת. בעולת ראייה יש הגדרה של הרב למילה "אמת", שיכולה להאיר ולפשט עבורנו את הסוגיה:

ממידת האמת שהיא נוהגת בעניינים הפנימיים כבעניינים החיצוניים, הרי כאילו יש כאן שתי אמיתות (י)ות, פנימית וחיצונית... והאמת היא אחת בהם, וכך נאה לתורה האחת היוצאת מאת ה' אחד, שכל ענייניה מאוחדים. על כן ראוי להראות שהאמת היא אמת אחת המתגלית לפי ערך המשיגים, בגוונים שונים.¹⁶

¹³ הערת העורך: לסוגיה זו של "אלו ואלו" ושאלת האמת במשנת הראי"ה קוק ובכלל, ראו בספרו של הרב י' שרלו, והלכה כבית הלל, אלון שבות תשס"ח, בפרק החמישי – "אלו ואלו" במשנת הרב קוק" (עמ' 53–60), ובפרק העשירי – "הקנאות המכלילה" (עמ' 111–120), וכן במקורות לעיון נוסף שצוינו בעמ' 121–122 על פרקים אלו, שעוסקים בשאלת הסבלנות במשנת הרב קוק ויחסו לסוגיית האמת.

¹⁴ בבלי, ברכות סד ע"א ומקבילות.

¹⁵ עין איה, ברכות, ב, ירושלים תשס"ז, פרק ט, פסקה שסא, עמ' 305.

¹⁶ עולת ראייה, א, "אמת", עמ' רנח.

לפי הסברו של הרב, יש אמת אחת בלבד. אמת זו היא אחת ומאוחדת, אך היא בעלת גוונים שונים הקשורים לערך המשיגים (ליכולות שלהם, להבנות שלהם וכו'). הרב מדגיש כאן שמכיוון שבני האדם לא שווים ביכולותיהם השכליות והרוחניות, ממילא גם היכולת שלהם להגיע לכל עומק האמת אינה שווה.

אם נשוב לדברים שראינו בספרו עין איה, חשוב שנזכיר ונדגיש שהרב קוק מדבר שם על תלמידי חכמים שחוקרים בחוכמה, כלומר תלמידי חכמים שמנסים להעמיק, להבין ולגלות את אמיתות התורה. במהלך הדברים הרב מבאר את תפיסתו:

ואדרבה העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, כשמתגלה החוכמה האמיתית לכל צדידה, יראו שרק על ידי קיבוץ כל החלקים... דווקא על ידם ייראה אור האמת והצדק ודעת ה' ויראתו ואהבתו ואור תורת אמת.¹⁷

לפי דברי הרב, העניינים רק "נראים כסותרים", ואינם סותרים באמת. יוצא מכך, שבין תלמידי החכמים האמיתיים אין מחלוקת בנושא האמת והמטרה הכוללת ועל השלכותיה על כל המעשים והרצונות שלנו. על כן, אם נראה לנו שיש מחלוקת, עלינו להעמיק, לחקור ולגלות, שבעצם הם מדברים על מציאויות שונות ועל הקשרים שונים. אך בסופו של דבר, כל הדעות השונות שואפות להוביל את האנשים השונים והמציאויות השונות לאותה מטרה כוללת. כך נראה גם בהמשך דבריו:

שאלו ואלו דברי אלוקים חיים מדרכי עבודה והדרכה וחינוך שונים, שכל אחד תופס את מקומו וערכו. והכלל, כי אין ראוי לאבד כל כישרון וכל שלמות, כי אם להרחיבו ולמצוא לו מקום. ואם תיראה סתירה ממושג למושג בזה תיבנה החוכמה ביתה. וצריך לעיין בדברים איך למצוא את התוך הפנימי שבמושגים, שבזה יתיישרו הדברים ולא יהיו סותרים זה את זה, וריבוי הדעות שבא על ידי השתנות הנפשות והחינוכים, דווקא הוא מעשיר את החכמה והגורם הרחבתה, שלסוף יובנו כל הדברים כראוי ויוכר שאי אפשר היה לבניין השלם שייבנה, כי אם על ידי כל אותן ההשפעות שהיו נראות כמנצחות זו את זו.¹⁸

כאן מדגיש הרב בצורה הברורה ביותר, שכל הסתירות בין החכמים הן רק "נראות כסתירות", ותפקידנו להעמיק בעיון שלנו בדברי חז"ל, כדי "שנמצא את התוך הפנימי שבמושגים, שבזה יתיישרו הדברים ולא יהיו סותרים זה את זה". אפשרות אחרת, אשר גם היא נפוצה במקרים רבים, היא שריבוי הדעות נובע גם "מהשתנות הנפשות והחינוכים" בין בני האדם וכן "מדרכי עבודה והדרכה וחינוך שונים". ככל שנצליח במלאכת עיון זו, נגיע לבסוף למצב שבו "יובנו כל הדברים כראוי", ואז נבין שהדעות "שהיו נראות כמנצחות זו את זו" תפקידן לפנות אל האנשים השונים, בגוונים ובדרכים המתאימים להם ולרמתם הרוחנית.

כדי להבהיר את העניין, ולהבחין בין גישתו של הרב לבין הגישה הפלורליסטית שהצגנו לעיל, איעזר במשל מן החיים. אם למשל נדון בשאלה לאן ברצוננו לצאת לטיול שנתי, תשובות שונות

¹⁷ עין איה, שם.

¹⁸ שם.

כמו מדבר יהודה, ים המלח, הר מירון, הר חרמון וכדומה כולן תהיינה אמיתיות. לעומת זאת, תשובות כמו להתקלח במים קרים או להתנגב במגבת, לא תהיינה תשובות אמיתיות לשאלתנו. עם זאת, לאחר שנסקים על כך שאנו רוצים לעשות טיול הכולל גלישת סקי, לא תהיינה יותר אמיתות שונות, ותישאר רק האמת האחת, שהטיול צריך להיות בהר חרמון. למרות זאת, עדיין יש דרכים שונות להגיע לאותה אמת אחת, באוטובוס, ברכבים פרטיים, לעצור בדרך לרכיבה על גמלים או חמורים, ואף להספיק גם לטייל על הדרך בנחל שניר או בנחל סער וכו'... אם נחליט אחר כך שמחר צריך לצאת לטיול ובאותו היום עלינו גם לעשות סקי, שוב חלק מהתשובות שהיו עד עכשיו אמיתיות, כבר לא תהיינה אמיתיות. למשל, תשובות כמו לטייל בנחל סער או נחל שניר, או לרכוב על גבי גמלים בדרך לחרמון, כבר לא תהיינה תשובות נכונות, כי אז לא נספיק לעשות סקי. זאת אומרת, האמת האחת והגדולה מאפשרת לנו להגיע אליה בדרכים שונות. דרכים אלו קשורות לאנשים השונים ולתכונותיהם והעדפותיהם וכן למציאויות השונות, כגון מישורי הזמן והמקום. דרכים שונות אלו, המכוונות לאותה המטרה האמיתית, רק מגדילות את המטרה והאמת ומגבירות את יכולתם של אנשים שונים להתקרב אל המטרה והאמת האחת.

2. תפיסת עולם רציונלית כתנאי להשגת האמת

לרב קוק יש דעה ברורה ונחרצת, המופיעה במאמרים רבים, בעניין הדרך להגיע אל האמת. עיקרה הוא שרק באמצעות תפיסת עולם שמעמידה את הבריור השכלי במרכזה אפשר להגיע לאמת. אם האדם אינו מעמיד את הבריור השכלי, שמטרתו לחפש את האמת, במרכז תפיסת העולם שלו, הרי שהוא מובל בידי דמיונו ויצריו, אשר מובילים אותו לחטוא. נפתח בדבריו במאמר "הסוכה האחת":

יש הפרש גדול בין תפיסת החיים, שהיא באה על ידי כוח הדמיון של האדם היחידי, או החברה הציבורית בכלל, לתפיסת החיים הבאה על ידי בהירות השכל בשעה שהוא ניצול מפגעי הדמיון.¹⁹

בראש פסקה זו הרב מבחין בין שתי תפיסות מנוגדות. התפיסה האחת שמה במרכזה את הרגש והדמיון, והשנייה שמה במרכזה את בהירות השכל. כבר בפתחה קצרה זו מדגיש הרב, שתפיסת העולם הזו, ששמה את בהירות השכל במרכזה, היא למעשה הצלה מפגעי אותו דמיון, כלומר מפגעי היצר. בהמשך מחדד הרב את דבריו בדבר חשיבות הבריור השכלי:

אבל החפץ השכלי הרי הוא תמיד להגיע אל האמת ולהכיר את הדברים כמו שהם, מה שאין כן החפץ הדמיוני...²⁰

מדברי הרב עולה כי אין שום סיכוי שנגיע אל האמת אם לא נעמיד במרכז תפיסת העולם שלנו את הבריור השכלי, מכיוון שהיצר מצד עצמו אינו שואף כלל לחיפוש האמת. הימנעות מחיפוש האמת בכוח שכלנו לא רק שהיא מובילה לכך שלא נגיע אל אותה האמת, אלא היא אף עלולה להביא לתוצאות שליליות הרבה יותר:

¹⁹ מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, 'הסוכה האחת', עמ' 148.

²⁰ שם. ועיין בהמשך דבריו.

כל חטאות האדם, שהן נמשכות מפני התגבורת של הגסות החומרית על העדינות הנשמטית... הן גורמות (- לכך) שברוחו של האדם תתגבר תפיסת החיים הדמיונית.²¹

הרב מצייר כאן מעגל סגור, שבו הרגש מוביל את האדם לחטוא, ומשם האדם מפתח תפיסת עולם המצדיקה את שלטון הרגש על השכל. תפיסת עולם זו גורמת להתגברות היצרים, וחוזר חלילה. אם כן, הדרך היחידה להגיע אל האמת ועל ידי כך להינצל מפגעי הדמיון ומכל חטאות האדם, היא באמצעות העמדת הבירור השכלי וחיפוש האמת במרכז תפיסת העולם שלנו וכמובן כדרך לימוד התורה שלנו. יש להדגיש שידיעת האמת אינה המטרה הסופית והכוללת של המצוות. המטרה הכוללת של המצוות היא דווקא מטרה רגשית: אהבת ה', שמובילה לאהבת הרע. אנו נרחיב על כך בהמשך המאמר, אבל בוודאי ראשית הדרך לתיקון הרגש היא בעיסוק בבירור השכלי של האמת.²²

ח. המהפכה הגדולה: תורת ארץ ישראל – תיקון ההשקפות והמידות

המאמר "תורת ארץ ישראל" הוא אחד המאמרים המפורסמים והחשובים ביותר של הרב קוק. המאמר מתווה את קווי היסוד להקמת ישיבת "מרכז הרב", שאותה ראה הרב כאמצעי החשוב ביותר להחזרת "עטרה ליושנה" בשיטת לימוד התורה וכתנאי לגאולה. במאמר נוסף בשם "הישיבה המרכזית העולמית" מפרט הרב את הנושאים השונים שיילמדו בישיבת "מרכז הרב" כדי ליישם את הרעיונות שמופיעים במאמר "תורת ארץ ישראל". אצטט חלק מן הפסקאות במאמר, המדגישות את המהפכה הגדולה שעולם התורה צריך לעבור כדי לברר את האמת ולהוביל לגאולה.

בכל דור היינו צריכים לחבב הרבה את תורת ארץ ישראל ויותר מכל דור אנחנו צריכים לזה בדורנו – דור המלא סערות ותהפוכות, דור הנבילה והפריחה... לו אנחנו צריכים לתת סם חיים דווקא מתורת ארץ ישראל – אנחנו צריכים להראות לו את גדולת האמת ואת הבהירות הנמצאים באוצרנו האלוהי, בהגותיה ורעיונותיה של תורת אמת, את היופי והנשגב במצוותיה המעשיות ובתיאור החיים כולם, שעל פיה ובקרבה, כמה היא תורת אמת ותורת חיים!²³ שלוש פעמים מופיעה המילה "אמת" בפסקה קצרה זו, הפותחת את המאמר, בהקשר של החשיבות העצומה של החזרה ללימוד תורת ארץ ישראל בדור התחייה. הדגשה זו מלמדת שזו היא ייחודה ומהותה של שיטת הלימוד הזו – חיפוש האמת הגדולה הנמצאת "בהגותיה ורעיונותיה של תורת אמת".

לימוד תורה כזה הוא אמצעי אולטימטיבי לרפואת הדור. האמת הגדולה של התורה מגלה את הבהירות והיופי הגדולים הטמונים ברעיונות התורה ובמצוותיה, ובכך היא מהווה סם חיים ללומדיה. בהמשך דבריו מפרט הרב קוק את ההבדל המשמעותי, המעשי והרעיוני, בין לימוד תורת ארץ ישראל לתורת חוץ לארץ.

²¹ שם.

²² וכן כותב הרב במקומות רבים, ולדוגמה: "זיכרון המידות בדרך הדעת קודם לזיכרון בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות הטוב בטבע של קניין ולהרחיק את הרע, שבנטייה הטבעית אחר ההרגל" (מוסר אביך ומדות הראיה, ירושלים תשמ"ה, 'אל המידות', עמ' נה).

²³ מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, 'תורת ארץ ישראל', עמ' 78.

דורנו מוכשר וצריך הוא להיות מושפע דווקא מרעיונות שיש בהם חיים רעננים וגודל. דברים מקומטים ומקוטנים חדלו לקחת את לבבו. הנטייה החברתית נתגברה בקרבו מאוד. את הכול היננו מוכרחים להושיט לו במובן כללי, דרך המשפך של זרם החיים של כללות האומה. וכאן כבר אנחנו פוגשים בנקודת ההבדלה, שבין תורת ארץ ישראל לתורת חוץ לארץ... לא כן היא תורת ארץ ישראל. היא דואגת בעד הכלל, בעד האומה, בעד נשמתה ורוחה, בעד גופה ונפשה, בעד ההווה של כולה ובעד העתיד של כולה... הפרטים כולם הם מתכנסים בקרבה ומתעלים בעילויה. זהו כלל החידוש הפנימי, העמוק והמרהיב, של תורת ארץ ישראל, שהיא מכשרת את כל הדעות והרעיונות הפרטיים, שהם הולכים דלולים ופזורים באוויר ארץ העמים, שיעשו כולם אגודה אחת ושילבשו מגמה כללית מיוחסת לחיי האומה כולה מצד השפעתה של ארץ ישראל.²⁴

הרב מסביר בפסקה זו את החידוש בשיטת הלימוד שתורת ארץ ישראל מביאה לעולם בבואה לחפש את האמת. בניגוד לתורת חוץ לארץ, העוסקת בפרטים "המקומטים והמקוטנים", תורת ארץ ישראל, המוגדרת על ידו כתורת אמת, עוסקת ברעיונות "שיש בהם חיים רעננים וגודל". רעיונות גדולים אלו, מסביר הרב, מכנסים את כל הפרטים הקטנים של התורה בקרבם ודואגים להעלות ולהשלים את נפשה של כלל האומה ולא רק את תיקון הנפש הפרטית של כל אחד. במאמרו "נחמת ישראל"²⁵ מבקר הרב קוק בחריפות רבה את לימוד תורת חוץ לארץ מכיוון נוסף, שאילו רמז גם במאמר "תורת ארץ ישראל". במאמר זה מתאר הרב את הדברים היפים הקיימים באומה, כדי לנחמה על הצרה הגדולה שהיא שרויה בה – החללים הרבים שנהרגו בפוגרומים הרבים ברוסיה בתחילת המאה ה-20, שבעקבותיהם היגרו מאות אלפי יהודים לאמריקה. כחלק ממטרה זו עוסק חלק משמעותי מן המאמר במיישבי הארץ החלוצים החילוניים, שאותם מתאר הרב כציבור איכותי ומעולה בתחום המוסרי והיושר הציבורי. אחרי הפירוט הרב של סגולותיו של הציבור החלוצי חילוני, מתפנה הרב לעסוק בציבור הדתי החלוצי, והוא פותח בסגוריה גדולה על ציבור זה:

אבל גם אין לנו לשכוח, שיש איתנו ב"ה רבים מאוד מבנינו הצעירים, שהם ממולאים גם כן ברגשי דת וקודש, ועם זה מלאים כוח מוסר כללי ועוז גבורה וחפץ טוב, להועיל אל הכלל וכישרון נשגב להרבות מפעלים לטובה.²⁶

אך מייד אחרי הפתיחה החיובית הקצרה הזו, הופכת הסגוריה באחת לקטגוריה. טענתו של הרב קוק היא שכל הטוב הזה נפגם בהיעדרה של:

הארת תוכן הדעה הפנימית של מושגי האמת והעבודה האלוהית... וכל זה בא מפני שהם כבר הגיעו לידי אותה מידה, שהם צריכים הסברים של עומק פנימיותה של תורה ואמיתת חוכמת הדת והאמונה, ואותם ציורי המושגים שקלטו בילדותם אינם מספיקים להם, ואותה ההדרכה הנהוגה שעל פיה הלומד יגדל רק בידיעת הפרטים של ההלכות והעניינים שעוסק בהם, אבל את הידיעה התוכנית (- מלשון תוך) של דברי אלוהים חיים לא יסגל לעצמו ביתר מעלה,

²⁴ שם.

²⁵ מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 279–294.

²⁶ שם, עמ' 287.

ביתר הרחבה והארה מכפי מצב הילדות – זהו הגורם להיות מתנווד לכל רוח ומרגיש עצמו חסר ולקוי, נפגם וחלש...²⁷

לימוד התורה העוסק כל הזמן בידיעת הפרטים בלבד ולא בלימוד המהות והמשמעות הפנימית של הדברים וחיפוש האמת הכללית, הוא, לפי הרב קוק, הגורם המרכזי לחולשת הדור ולעזיבתו את הדת.²⁸

ט. ללא בירור האמת מן השקר – הכול שקר

בהמשך המאמר "נחמת ישראל" מקצין הרב את התבטאויותיו בנוגע לאותו לימוד תורה של "דקדוקים ופרטים".

יש שריבוי דקדוקים, אפילו בנטייה לדברי קדושה ויראה של זהירות המצוות וכל טוב, מזיק לחסידות אמיתית ולשלמות של אמת. אין שקר שלא יהיה בו קצת אמת, אלא שכל זמן שאין מבררים את אותו הקצת, ומעמידים אותו בגלוי ובביאור על מכוננו – מתפשט הוא כוח השקר על הכול.²⁹

לטענת הרב, לימוד תורה המדקדק כל הזמן בפרטים, לא רק שפוגם בנפשם של הצעירים להגיע לשלמות, אלא הוא מזיק "לחסידות אמיתית ולשלמות של אמת". כאשר לא עוסקים בבירור שכלי של מעט האמת מתוך השקר, כל הדעות הופכות לשקר.

הרב מדגיש את החשיבות של בירור שכלי זה ואת הקושי הכרוך בתהליך:

זה ההכשר עצמו שהוא בא לעולם על ידי התפתחות נמשכת על ידי ייסורים גדולים, ייסורים גופניים וביותר ייסורים נפשיים, ייסורי הבירור של האור מתוך החושך וההבדלה של החושך מתוך האור, הוא הולך ומביא את התיקון הגמור לעולם, שלגלותו במלואו מוכנת היא כנסת ישראל.

אחד התנאים המרכזיים לגאולה הוא אותו בירור שכלי תמידי של האמת מתוך השקר. הרב מדגיש שזהו תהליך קשה במיוחד, הכרוך בייסורים גופניים ובעיקר בייסורים נפשיים גדולים.

לכאורה, ניתן לשאול מה קשה כל כך בלימוד תורה כזה? הרי לימוד המביא למציאת האמת ולחיים על פיה אמור להיות טוב ומספק.

כאן טמונה התשובה לאחת השאלות המרכזיות ששאלנו בפתחת המאמר בנוגע לפלורליזם ולגישה הדוגמטית. מה כל כך מושך אותנו באותן גישות בעייתיות? לדעת הרב, מה שגורם לנו לברוח מחיפוש האמת הוא הפחד מייסורי האמת, מהמחויבות להשתנות בעקבות אותה אמת ומהערעור של הזהות שעלול להתרחש אם וכאשר נגלה אמת השונה מהדעה הקודמת שלנו. לקושי זה קורא הרב "ייסורים נפשיים". המושג "תיקון הגוף" אצל הרמב"ם והרב קוק מושאל במקומות שונים לתיקון החברה. נראה שהקושי הגופני שהרב מתאר כאן הוא הפחד מהשונות החברתית שנוצרת בעקבות השינוי שהאדם עבר. הפחד כידוע הוא אחד היצרים החזקים ביותר של האדם, אם לא החזק שבהם.

²⁷ שם.

²⁸ הערת העורך: עוד בעניין זה עיינו ב'מאמר הדור' המפורסם של הראי"ה קוק, אדר היקר ועקבי הצאן, ירושלים תשמ"ה, עמ' קז-קטז.

²⁹ מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 288.

במאמר "תורת ארץ ישראל" שכבר הזכרנו, הרב מחדד את הגדרת מטרתה העיקרית של תורת ארץ ישראל, ומוריד לקרקע העשייה של הלימוד עצמו את נושאי הלימוד שיאפשרו לבצע את המהפכה הגדולה והחשובה הזו:

ראשית עבודתה של תורת ארץ ישראל צריכה להיות מכוונת בייחוד להסיר את הבורות של החלק המדעי והפנימי שבתורה. זה הוא החלק הנשגב של כל ענייני הלב, התלוי ברגשות, בדעות ובאמונות, שהוא כללות תוכן האגדה, המוסר, המחקר, הקבלה והחסידות, ההיסטוריה, הפילוסופיה והפיוט.... כל אלה הינם ענפים מתורת הנבואה ורוח הקודש המיוחדת לארץ ישראל³⁰.

הרב מדגיש שעיקר מטרתה של תורת ארץ ישראל היא להחזיר את לימוד התורה לעסוק בשתי מטרות-על: תיקון ההשקפות (הדעות והאמונות) ותיקון המידות (כל ענייני הלב, התלוי ברגשות). הגדרה כזו של מטרת לימוד התורה משליכה על שיטת הלימוד ועל נושאי הלימוד. כידוע, מקובל ברוב עולם הישיבות לדלג על קטעי האגדה הרבים שבתלמוד. בשיטת הלימוד של תורת ארץ ישראל דווקא באגדות נמצאים הרעיונות הגדולים שבונים את "האמונות והדעות", ולכן דווקא אותן חובה ללמוד לפני הכול. בעולם הישיבות הקלאסי הלומדים מתרכזים בלימוד תלמוד בבלי בעיון, כשפעמים רבות מתפלפלים שעות על משפט או שניים בגמרא, אף מבלי לעיין בפסוקים המצוטטים בה במקורם ובהקשרם בתורה או בנביא, ההקשר שלאורו הגמרא דורשת את אותם פסוקים. לעומת זאת, בתורת ארץ ישראל יש מקום מרכזי ללימודים רבים נוספים (כמו תנ"ך, מחשבה, ירושלמי, תוספתא, מדרשים, היסטוריה, חסידות, ספרות ועוד) ככלי עזר לחיפוש האמת ולתיקון ההשקפות והמידות. בסיכום הפסקה המצוטטת מדגיש הרב, שחזרה ללימוד תורת ארץ ישראל היא התנאי לחזרת הנבואה ולראשית הגאולה.

הרב ממשיך ומדגיש שלימוד תורת חוץ לארץ לא רק שאינו נותן מענה לשאלות הדור אלא שהוא גם גורם נזק גדול לצעירי הדור, בכך שהוא לא עוסק בשני התחומים החשובים של תיקון ההשקפות והמידות:

גם כל יחיד הוא נתקל מאוד בחייו על ידי עב הענן של סכלות וגסות הרעיון בעניינים הרוחניים המסורים ללב. מושגים רעים וגסים, דמיונות כוזבים וערבובי דעות הם מחשיכים גם את העולם הפרטי והם הנם גם הגורמים היותר יסודיים להשחתת המידות ולהפסד של סדרי החיים.

לדברי הרב, כל אדם נולד עם דמיונות כוזבים (אנחנו לא נולדים משכילים) ועם מידות גסות (אנחנו לא נולדים צדיקים), אבל בניגוד למצופה מלימוד התורה שיתקן את ההשקפות והמידות הללו, לימוד תורת חוץ לארץ מערבב את הדעות הכוזבות ומביא להשחתת המידות.

³⁰ שם, עמ' 79.

י. תורת חוץ לארץ – סכנה לענייני הכלל

כל מה שאמרנו לעיל נכון בנוגע לנזק העצום שנגרם לאדם הפרטי מלימוד תורת חוץ לארץ, אבל בנוגע לאומה כולה – צורת לימוד זו הרסנית הרבה יותר. הדרך היחידה, לדעת הרב, להגיע לרצון אמיתי ונאמן ולידיעה כיצד לנהל את ענייני האומה וסדריה היא באמצעות תורת ארץ ישראל:

אבל הרבה יותר ויותר שיוכלו כל אלה לפעול לרעה על מצב הפרט, הם פועלים על מצב הכלל. התעוררות ברורה של חפץ נאמן על דבר מצב האומה... אי אפשר שתתכונן ברעיון טהור אלא על ידי מושגים ברורים וטהורים, על ידי הכנה ישרה, בהירה וברורה, ביסודי הדעות והאמונות, בצורת הדברים הנוגעים אל הלב ואל הרעיון ובייחושם הבריאי אל החיים המעשיים והחברתיים.³¹

בפסקה זו מדגיש הרב שהנזק לענייני תיקון והובלת הכלל מאנשים שלומדים בשיטת לימוד של תורת חוץ לארץ הוא גדול ומסוכן בהרבה מהנזק לתיקון האדם הפרטי. ממילא התנאי לגאולת כלל ישראל הוא מהפכה בלימוד התורה, לימוד תורת ארץ ישראל. במאמר "ממלכת כהנים" לחג השבועות מתייחס הרב לאותה סכנה ומפרט את הסיבות לנזק בענייני הכלל:

אומנם עבודה קשה היא בייחוד שמירת התורה הכללית הממלכתית, עבודה הרבה יותר קשה מהשמירה של התורה היחידית. כי התורה ומצוותיה באו לצרף את הבריות, ומלאכת הצירוף של הכלל כולו בתור חברה הזקוקה לעניינים מדיניים הוא הרבה יותר מסובך בדרך עבודתו ממלאכת הצירוף של כל יחיד... ובשביל כך אנו יודעים שאותו היצר הרע שבאדם הפרטי – הרי הוא מתגבר בכפלי כפליים באדם המדיני הכללי עד שכל מושגי הטוב והרע, הצדק והרשע הרי הם נעשים אבודים לגמרי מתוך המהומה המדינית... שבאותה התנועה שהננו מרגישים בה את הצמיחה החברותית הלאומית, אנו חייבים לרומם בה את המדרגה המוסרית ואת הזיקה ליסוד הקודש שלנו, בכוחה של תורתנו הקדושה שהיא תורת חיים מקור הצדק ומעיין האמת. וחלילה לנו לחשוב שהגלים הסוערים שבשאיפה המדינית רשאים הם לעזור את עינינו מבלי לראות נכוחה, וקל וחומר שחס לנו ליתן ליצר המפלגתי העלול להתעורר ביותר, בעת שהתנועה המדינית הולכת להיווצר, שיעביר אותנו על מידת הצדק והאמת, על מידת האהבה האנושית הכללית והפרטית, אהבת ישראל, וחובת הקדושה המיוחדת לישראל.³²

הרב מדגיש שכל מטרת לימוד התורה (הנלמדת בצורה נכונה, תורת ארץ ישראל) היא לצרוף את האדם והחברה ולהופכם לפחות יצריים ופחות רעים וליותר דבקים במידותיו של הקב"ה. מכיוון שהיצר הרע של האדם מוכפל "בכפלי כפליים" באדם המדיני, הכללי והמפלגתי, ממילא הנזק של לימוד תורת חוץ לארץ עוסקת בתיקון ההשקפות והמידות הוא גדול בהרבה ביחס לענייני הכלל.

³¹ שם.

³² מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, 'ממלכת כהנים', עמ' 174.

כדאי להזכיר בהקשר זה את הגישה השלטת בעולם החרדי, שלפיה "מועצת גדולי התורה" ו"מועצת חכמי התורה" קובעות את כלל ההחלטות המדיניות, הצבאיות, הכלכליות והחברתיות החשובות ביותר, ומכוונו את נציגיהן כיצד להצביע בכנסת בנושאים אלה, אפילו ללא נוכחות הרבנים בוועדות הכנסת וכמובן ללא רקע מתאים של הבנת הנושאים הללו לעומקם. התפיסה המחשבתית שמניעה את התופעה הזו היא שלימוד התורה של אותם רבנים מקנה להם "שכל של תורה" ו"שכל אלוהי" שמאפשר להם להבין טוב יותר את המציאות ואת הפתרונות המיטביים לבעיות המדינה, יותר ממומחי הצבא או הכלכלה. לדאבוני, גם בציבורנו נשמעות לא אחת קריאות דומות, אף שעדיין איננו מתנהלים כך בפועל. על רקע דבריו החדים של הרב על הסכנה העצומה לניהול ולתיקון ענייני הכלל על ידי הלומדים תורה בצורת לימוד של תורת חוץ לארץ, אנו נדרשים להיות מאוד זהירים בנושא רגיש זה ולעמוד כסכר כנגד תופעה מסוכנת זו.

המשמעות של דברי הרב היא הרבה יותר חמורה מכך. בדמוקרטיה כל אחד מן האזרחים משפיע בהחלטתו על זהותו של מנהיג הכלל, ראש הממשלה. המשמעות הקרדינלית היא, שיש סכנה גדולה למדינת ישראל מאותם אנשים וקבוצות שלומדים תורה, שדווקא מהם היינו מצפים לעמדה ערכית ראויה. הסכנה נובעת מלימוד תורה בשיטת תורת חוץ לארץ, המובילה לבחירה במפלגה שדרכה וערכיה מעוותים "את כל מושגי הטוב והרע, הצדק והרשע".

יא. מקומם של הפרטים בלימוד

לימוד תורת ארץ ישראל לא מבטל את לימוד הפרטים. כדי להבין את גישתו של הרב ליחס הראוי בין לימוד הכללים ללימוד הפרטים נפנה לחלקים ממאמרים נוספים, והראשון בהם הוא "תחיית הקודש":

אומנם חשובה היא היצירה הרגילה שאנו עסוקים בה. חשוב הוא כל חידוש נכון, כל הלכה שמתבררת, כל פלפול ישר, כל דרשנות הגיונית... אבל התקופה הזו שאנו חיים בה, המון המעשים הרבים ההולכים ומתהווים בחיי עמנו הלאומיים והחברתיים... קוראים אותנו גם כן למעשים כבירים של קודש, ליצירות כלליות... יצירות של ספרות בתוכן של קודש, לעדן ולקדש את יסודי התחייה החולוניים (- החילוניים), כדי שיהיו ראויים לשאת עליהם את סבל תפקידים... עד שתהיה התחייה הלאומית שלנו ראויה לשמה והשם של "אתחלתא דגאולה" יהיה הולמה באמת ובצדקה.

כדי להכשיר את עצמנו להיות משפיעים בספרות קודש השפעה מאירה את המוח ומחממת את הלב, צריכים אנו לשים לב מתוך הכרה פנימית אל המקצוע הגדול שבתורה – זה הוא המקצוע של הלכות דעות, חובת המחשבה וחובת הלבבות, או בכלל למקצוע האגדה בכל גודלו עומקו והיקפו... אשר ממנו תבוא לנו תוצאה של הארת נשמה, ולא עוד אלא שכל פרי עמלנו בעבודת חקר ההלכה גם הוא יצמיח צמח ישועה בכפלי כפליים... על ידי השפעתה של האגדה וכל מאורותיה עליו ועל כל אגפיו.³³

³³ מאמרי הראיה, ירושלים תשמ"ח, 'תחיית הקודש', עמ' 49. המילה "האגדה" מודגשת במקור.

הרב רואה חשיבות גם בלימוד התורה העוסק בפרטים, אך בתנאי שהחידושים העולים ממנו יהיו נכונים, הפלפולים יהיו ישרים והדרשות תהיינה הגיוניות. עם זאת, בהקשר של התקופה החשובה של "אתחלתא דגאולה" מדגיש הרב את חשיבות העיסוק בהלכות אמונות ודעות וחובת המחשבה (ההשקפות הנכונות) וכן חובת הלכות (תיקון המידות), הבאות לידי ביטוי בלימוד "במקצוע הגדול שבתורה" שהוא לימוד אגדה "בכל גודלו, עומקו והיקפו". זה הדבר שעשוי להוביל את המהפכה הגדולה של תקופת אתחלתא דגאולה.

בדברים הבאים מעין איה מחדד הרב את חשיבות לימוד הפרטים ואת היחס הנכון בינו ובין לימוד הכללים. הוא משווה את ההלכות ללחם יבש, ואילו את האגדה הוא ממשיל למים, אשר מובילים את הלחם לחלקים השונים של הגוף.

ומהראוי להתעורר שנמצא תמיד שיווי נערך מענייני הגוף והליכותיו אל העניינים הנפשיים, שמזון הגוף בלחם ומים כערכם במזון הנפש הלכה והגדה (-אגדה)... ההלכה היא המזון היבש... והמים פועלים להעביר את החלקים היבשים, להביאם למצב הממוזג, הראוי להיות נהפך לדם המְחִייה... ולמעלה בקודש באין ערוך בענייני ידיעת התורה, שהאגדה משלמת להפיק התועלת הרצויה מלומד ההלכות והיגיעה בהן. ומבלעדי האגדה, שהלומדה לומד טעם יראת חטא ואהבת ה' יתברך, יהיו הידיעות היבשות כבלתי מעוכלות יפה, שמביאות חולי מעיים בגוף וכן הוא בערך הנפש. והינה ראוי שיישמר הערך בין ההלכה לאגדה...³⁴

אנו רואים שלפי דברי הרב בקטע זה, יש חשיבות גדולה ללימוד פרטי ההלכה, אך זאת רק בתנאי שהם מהווים חלק מתפיסת עולם נכונה וכוללת, שנבנית על ידי לימוד האגדה. אם אין לימוד עיוני ושיטתי של האגדה, לימוד הלכה זה יכול אפילו להפוך ל"סם מוות" ולהביא לידי חולי מעיים (שכידוע מהווה גורם מרכזי במוות אפילו בימינו ובוודאי בעבר) במקום לחיזוק מערכת העיכול והגוף.

בהמשך דבריו ממשיך הרב בגישתו, וכשהוא מתייחס לגדולי התורה הוא אומר שייתכן שהם כבר לא צריכים לעסוק יותר מדי בענייני הלכה, ועיקר לימודם צריך לעסוק בענייני אגדה, ודרך זו היא "תכלית השלמת האדם והדרך המביאה אותו להינצל מכל מדווה ויצר הרע".³⁵ דברים דומים אבל חדים יותר, המאירים מזווית נוספת את סדר הלימוד הרצוי בין הפרטים לכללים, כתב הרב קוק במקום אחר ביחס להכרזתו של ר' ינאי במסכת שבת:

על כן מכריז ר' ינאי, "חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד" (שבת לא ע"ב). שבעשותו רוב עסקו בדברים שהם באמת נשגבים ועליונים ברוממות קדושתם, והוא לא הקדים להכשיר עצמו להבנת כלל ערכם, יורדים אצלו הדברים ממעלתם ועל ידי כך מצטיירים בנפשו ציורים כוזבים על כלל תעודת התורה ופעולתה על החיים האנושיים. נמצא שההרחבה הפרטית כשאינה מוקדמת להַכְלֵל בתכליתה הכללית בציוור של אמונת אומן והכרת דעת ויראת ה', תחת לרומם ולהועיל, היא מזקת ומחבלת. על כן צריך האדם תמיד להקדים הכללים אל הפרטים, אז כפי הבהירות שיאירו בו הכללים בהבנתו הפנימית, יכיר וידע שאינם קנויים ולא יוצאים לפועלם, כי אם לפי מרבית הסתעפות הפרטים המתפוצצים, שהם "כפטיש יפוצץ סלע" (ירמיהו כג, ט).³⁶

³⁴ עין איה, ברכות, ב, ירושלים תשס"ז, פרק ו, פסקה כט, עמ' 15.

³⁵ שם.

³⁶ עין איה, שבת, א, ירושלים תשנ"ה, פרק ב, פסקה קע, עמ' 155.

הרב משרטט כאן צורה של לימוד תורה, שצריכה תמיד להיבנות בסדר הנכון. אם הדברים יילמדו בסדר שונה – לא רק שהלימוד לא יועיל, אלא הוא אף עלול להזיק. הסדר הנכון הוא תנועה תמידית בין הכללים לפרטים בצורה של כלל-פרטי-כלל. לימוד הכללים הוא החשוב ביותר, והוא חייב להיות הראשון, כדי שהפרטים יצטרפו ויחזקו את "כלל תעודת התורה", כלומר המטרות הנכונות של התורה. לאחר שלומדים ומפנימים, באמצעות לימוד תורה עיוני ומעמיק, את הכללים ואת המטרות הנכונות, חשוב מאוד להמשיך וללמוד את הפרטים, אשר מאפשרים להוריד את הרעיונות הגדולים לקרקע המציאות ולשפת המעשה, ואז הם "כפטיש יפוצץ סלע".

הפטיש הוא האמצעי לפוצץ את הסלע ולהפכו לחצץ, אשר ישמש למען מטרה כבניית בית או סלילת כביש. החצץ נצרך במקום הנכון, בכמות הנכונה ובצורה הנכונה. שימוש בחצץ למטרה הלא הנכונה יוביל לנזק גדול. לכן לימוד התורה צריך לעסוק קודם כול בכללים, ביסודות ובעקרונות שמובילים למטרה הנכונה, ורק אחר כך בחיבור הפרטים אל הכללים.

יב. סיכום

התפקיד הראשון והחשוב ביותר של לימוד התורה הוא לברר כל הזמן את המטרה הכוללת האמיתית של כלל המצוות העומדת בראש סולם הערכים, ולדאוג שכל מעשינו ורצונותינו יושפעו ויובלו (ויסודרו בסדר הנכון בתוך הסולם) על פי אותה מטרה. ממילא תהליך זה דורש בירור תמידי של מהות המצוות וכמובן חיפוש תמידי של הדרך שבה הן ישפיעו על המניעים והרצונות שלנו ויכוונו אותם לאותה המטרה ולאותו "כיוון עליון" ו"כיוון אל התכלית". זהו ייחודה של תורת ארץ ישראל, המכוונת את העיסוק המרכזי של לימוד התורה, לעבר המטרה של תיקון ההשקפות והמידות.

לימוד תורה שונה, תורת חוץ לארץ, ישאיר אותנו מונעים על ידי "נעימות החוש והשעה", כלומר המניעים היצריים שלנו. מניעים אלו יובילו אותנו במקרים רבים אל האבדון דווקא במקרה שנשאף לחיות חיים ערכיים, אך בלי שלמדנו לימוד תורה שמברר כל הזמן את המטרה הכוללת האמיתית, שהיא דבקות במידותיו של הקב"ה ("ג' מידות של רחמים) ושינוי כל רצונותינו על פיהן. משמעותה של מטרה זו היא טובת הכלל ואושרו וקיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך". אם כן, עלינו להיזהר מאוד שלא להיתפס למציאות של מחלוקות לגיטימיות בעניין הדרך אל היעד, או בעניין דרך חינוכית כזו או אחרת, ולהכשיר דרכה את הגישות אשר שוללות את מציאותה של אמת אחת. חשוב להדגיש בהקשר זה שגם היום בציבורים גדולים ומגוונים, שולטות גישות שונות מאוד והפוכות בנוגע לסוגיות המהותיות ביותר ביהדות, וזאת בעקבות לימוד תורה שאין מהותו בירור האמת.

כמו כן, עלינו להיזהר מאוד שלא להעמיד בראש סולם הערכים שום ערך אחר מלבד ערך הדבקות במידותיו של הקב"ה (ולא במילותיו). הנפת ערכים אחרים, המוגדרים על ידי הרב קוק כ"כוזבים", אם בעקבות הגישה השרירותית הדוגמטית, שאומרת שאין סולם ערכים ביהדות, ואם בצורת מתן לגיטימציה לריבוי דעות שונות ומנוגדות, מוגדרת על ידי הרב קוק כיסוד התהוותה של עבודה זרה. [איחוד עם הפסקה הבאה] סופו של תהליך זה, המתחיל בנטישת העיון השכלי ועזיבת חיפוש האמת, משאיר את האדם עם המניעים שאיתם נולד, של "נעימות החוש והשעה". אורח חיים זה מוביל את האדם הערכי, בסופו של דבר, לבניית סולם ערכים כוזב. סולם ערכים כזה, כאשר הוא מגיע לעיסוק בנושאים כלליים, מסכן את עצם קיומו הלאומי. כפי שכתב הרב קוק במאמרו "ממלכת כהנים" שראינו לעיל ובמאמרים רבים נוספים.

בעקבות כל האמור עד כאן, נראה לי שבהחלט אפשר לקבוע כי לרב קוק יש עמדה ברורה ונחרצת בנושא לימוד תורה, והיא דרישה ללימוד תורה מהותי שעוסק בבירור שכלי אחר האמת. על פי גישת הרב קוק, הדרך היחידה להגיע לשלמות האדם היא באמצעות בירור שכלי של אותה אמת אחת, ומתוך כך עיסוק בקישורם של כל הפרטים של התורה לאותה אמת. בצורה כזו הלימוד ישפיע על כל המעשים והרצונות לכיוון המטרה הכוללת ויסדרם בסדר הנכון בסולם הערכים. [איחוד עם הפסקה הבאה] הבירור השכלי וחיפוש האמת בנושאים מהותיים הם גם הדרך היחידה להינצל מכל העבירות והחטאים. זהו גם ייחודה של תורת ארץ ישראל, שאותה אנו צריכים לאמץ. בניגוד לתורת חוץ לארץ, המובילה אותנו לעסוק בפרטים "מקוטנים ומקומטים", לגסות הלב ולשיבוש הדעות, תורת ארץ ישראל מובילה אותנו להשגת האמת ומקרבת אותנו אל השלמות, אל הדבקות במידותיו של הקב"ה.